

Dr.M.H.Rathod
Adhyapak Sahayak
Anand Education College,Anand.

એકમ -2

2.1 અધ્યાપન : સંકલ્પના અને સિક્કાંતો

કેળવણી

સંકલ્પના

1. બાળકે ક્રિયા શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. ક્રિયા દ્વારા શિક્ષણનાં સિક્કાંત ઉપર આધારિત એવી પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિની તેમણે ભેટ આપી. જ્હોન ડ્યૂઈ
2. બાળકનાં શરીર, મન અને આત્માના ઉત્તમ અંશોને બહાર ખેંચી લાવે તે સાચી કેળવણી.

ગાંધીજી

*અધ્યાપનની વ્યાખ્યાઓ

1. સમસ્ત અધ્યાપનનો અર્થ છે અધ્યાપનનો વિકાસ કરવો. જોમ્સ
એમ. થાઈન
2. અધ્યાપન એ ઉદ્દેશ નિર્દેશિત પ્રવૃત્તિ છે. સ્મિથ
3. બે કે બે કરતાં વધુ વ્યક્તિઓ વચ્ચેના સંપર્કને અધ્યાપન કહે છે જેમાં એક શિક્ષક તરીકે વિદ્યાર્થીઓના વર્તન પરિવર્તન પર પ્રભાવ પાડવા માટેનો ઈરાદો રાખે છે. જોક્સન
4. વિદ્યાર્થીઓના વર્તનમાં પરિવર્તન લાવવાના હેતુથી અધ્યયન પ્રક્રિયાઓનું આયોજન અને અમલીકરણ કરવામાં આવે છે.
..... ક્લાર્ક

અધ્યાપનની પદ્ધતિઓ

પાઠ્યપુસ્તકનું વિષયવસ્તુ વિદ્યાર્થીઓના મન સુધી પહોંચાડવાના માધ્યમને શિક્ષણની પદ્ધતિ કહે છે.

માધ્યમિક શિક્ષણ પંચ નું વિધાન જો શિક્ષણની યોગ્ય પદ્ધતિ અને સારા શિક્ષકો દ્વારા વિદ્યાર્થી જીવન ને સચેત ન બનાવી શકાય તો ઉત્તમ અભ્યાસક્રમ અને યોગ્ય પાઠ્યક્રમ એ મૃતપાય બની રહે છે.

શું શીખવું?

શા માટે શીખવવું?

કઈ રીતે શીખવવું?

કેળવણીની સમગ્ર પ્રક્રિયાના આ ત્રણ પાયાના પ્રશ્નો છે આ પૈકી કઈ રીતે શીખવવું ?

એ શિક્ષણની પ્રક્રિયાની પદ્ધતિનો નિર્દેશ કરે છે

અધ્યાપન પદ્ધતિઓ

1. માઈક્રોટીચિંગ
2. ભાષા પ્રયોગશાળા
3. ટેલિકોન્ફરન્સિંગ અને ઓનલાઇન ટીચિંગ
4. અભિક્રમિત અધ્યયન

સામાજિક વિજ્ઞાનની પદ્ધતિઓ

1. આધાર પદ્ધતિ
2. જીવન વૃત્તાંત પદ્ધતિ
3. પ્રાદેશિક પદ્ધતિ
4. પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ
5. સમસ્યા ઉકેલ પદ્ધતિ
6. નિરીક્ષિત પદ્ધતિ

ગુજરાતી શિક્ષણમાં ઉપયોગી પદ્ધતિઓ

1. પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિ
2. વ્યાખ્યાન પદ્ધતિ
3. આગમન નિગમન પદ્ધતિ
4. સંશ્લેષણ વિશ્લેષણ પદ્ધતિ
5. સ્વાધ્યાય પદ્ધતિ
6. જૂથચર્ચા પદ્ધતિ
7. નિદર્શન અને પ્રયોગ પદ્ધતિ
8. ડોલટન પ્લાન પદ્ધતિ
9. નિરીક્ષિત અભ્યાસ પદ્ધતિ
10. પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ

ગુજરાતી શિક્ષણમાં ઉપયોગી પદ્ધતિઓ

વ્યાકરણ શિક્ષણની પદ્ધતિ

1. આગમન પદ્ધતિ
2. નિગમન પદ્ધતિ
3. અનુબંધ પદ્ધતિ
4. ભાષા સંસર્ગ પદ્ધતિ

हिन्दी शिक्षणमां उपयोगी पद्धतियों

गद्य माटे

1. प्रत्यक्ष विधि
2. परोक्ष विधि
3. संप्रेषण पद्धति
4. व्याख्यान विधि माटे

પદ્ય માટે

1. ગીત અભિનય પ્રણાલી
2. શબ્દાર્થ કથન પ્રણાલી
3. ખંડ અન્વય પ્રણાલી
4. પ્રશ્નોત્તર પ્રણાલી
5. વ્યાખ્યા પ્રણાલી
6. વ્યાસ પ્રણાલી
7. તુલના પ્રણાલી સમીક્ષા પ્રણાલી

અંગ્રેજી શિક્ષણમાં ઉપયોગી પદ્ધતિ

1. દાર્શનિક પદ્ધતિ
2. પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ
3. આગમન નિગમન પદ્ધતિ
4. ભાષાંતર પદ્ધતિ
5. પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિ
6. વર્ણન પદ્ધતિ

વાણિજ્ય શિક્ષણ માં ઉપયોગી પદ્ધતિઓ

કથન પદ્ધતિ

સ્વાધ્યાય પદ્ધતિ

નિરીક્ષિત અભ્યાસ પદ્ધતિ

પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ

સમૂહ ચર્ચા પદ્ધતિ

નિદર્શન પદ્ધતિ

प्रवृत्ति पद्धति

तुलनात्मक पद्धति

आगमन निगमन पद्धति

पृथक्करण संयोगीकरण पद्धति

समस्या उकेल पद्धति

શિક્ષણની ગુણવત્તા સભર બનાવવા શિક્ષક અધ્યાપન કાર્ય માં કેટલીક પ્રવૃત્તિઓનો વિનિયોગ કરે છે વિદ્યાર્થીઓને સક્રિય રાખવા અધ્યાપન અધ્યયન પ્રક્રિયા ને જીવંત અને રસપ્રદ બનાવવા શિક્ષણને અધ્યેતાકેન્દ્રી બનાવવા અને ઘટનાઓ બનાવો કે પ્રસંગોને વધુ પ્રભાવશાળી બનાવવા શિક્ષણની વિવિધ પ્રવિધિઓ ઉપયોગી બને છે તેમાં સામાન્ય રીતે પ્રશ્ન પ્રવિધિ, નાટ્ય પ્રવૃત્તિ, કથન પ્રવિધિ અને ઉદાહરણ પ્રવિધિ જેવી પ્રવૃત્તિઓનો ઉપયોગ વર્ગકાર્યમાં થાય છે

સામાજિક વિજ્ઞાનની પ્રવિધિઓ

1. વર્ણન પ્રવિધિ

2. પ્રશ્ન પ્રવિધિ

3. વાર્તાકથન પ્રવિધિ

ગુજરાતી શિક્ષણની ઉપયોગી પ્રયુક્તિઓ

1. કથન
2. વાચન
3. ગાન
4. પ્રશ્ન કલા
5. ચર્ચા
6. શબ્દ રમતો

નામાના મૂળતત્વોના અધ્યાપનમાં ઉપયોગી
પ્રયુક્તિઓ

1. સ્થાનિક સર્વેક્ષણ

2. ક્ષેત્રકાર્ય

3. નાણાકીય સંસ્થા અને ઔદ્યોગિક સંસ્થાની મુલાકાત

ઉપકરણો

અધ્યાપન સમયે વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ પ્રકારના અનુભવો મળી રહે તેવા આશયથી શૈક્ષણિક ઉપકરણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ સાધનોના મુખ્ય ત્રણ પ્રકારો છે.

- (1) દ્રશ્ય સાધનો : વિદ્યાર્થી આંખ દ્વારા, વિવિધ પ્રકરણની પ્રયુક્તિ દ્વારા શીખે તેને દ્રશ્ય સાધન કહે છે.
- (2) શ્રાવ્ય સાધનો: શ્રવણેન્દ્રિય દ્વારા જે પ્રયુક્તિઓથી શીખાય તેને શ્રાવ્ય સાધન કહે છે.

(3) દ્રશ્ય -શ્રાવ્ય સાધનો

આંખ અને કાન દ્વારા વિચાર તથા અનુભવોને પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવાં સાધનોનો સમાવેશ દ્રશ્ય -શ્રાવ્ય સાધનોમાં થાય છે.

1. દ્રશ્ય સાધનો

- નકશા
- ચાર્ટ
- ચિત્રો
- આલેખો

- સમયરેખા
- નમૂના
- પ્રતિકૃતિ
- જૂની હસ્તપ્રત અને દસ્તાવેજી સાહિત્ય
- શિલાલેખો
- સિક્કાઓ
- ચિત્ર /સ્કેપ બુક

- વર્તમાનપત્રો -સામયિકો
- અપિડાયોસ્કોપ
- સ્લાઈડ
- ફિલ્મ સ્ટ્રીપ
- સંદર્ભ ગ્રંથો
- ટ્રાન્સપરન્સી
- ફ્લોપી

2. શ્રાવ્ય સાધનો

- રેડિયો
- ટેપ રેકોર્ડર
- વચન કાર્યક્રમ

3. દ્રશ્ય -શ્રાવ્ય સાધનો

- ચલચિત્રો
- ટી. વી. કાર્યક્રમો
- નાટક
- ભવાઈ
- બહુમાધ્યમ સંપૂટ

प्रवृत्तिमय साधनो

- प्रवास
- पर्यटन
- प्रदर्शन
- संग्रहालय
- बुलेटिन बोर्ड
- इलेनल बोर्ड

2.3 અધ્યાપનનાં ભિન્ન મોડલ્સ

વિદ્યાર્થીના ચોક્કસ જ્ઞાનાત્મક કે સામાજિક લક્ષણોના વિકાસ માટે નિયત અધ્યાપન યોજનાનો ઉપયોગ કરવાનો અદ્યતન પ્રવાહ શરૂ થયો છે. આવી યોજનાઓ ‘મોડલ્સ ઓફ ટીચિંગ ‘ તરીકે પ્રચલિત બની છે.

‘અધ્યાપન મોડલ એ વિદ્યાર્થીઓના વર્તનમાં નિશ્ચિત પરિવર્તન લાવવા માટે આપવામાં આવતા ચોક્કસ પર્યાવરણને નિશ્ચિત કરવાની અને નિપજાવવાની પ્રક્રિયાનું વર્ણન કરતી અધ્યાપન - યોજના છે. ‘

● અધ્યાપન મોડેલની લાક્ષણિકતાઓ

1. વૈજ્ઞાનિક અભિગમ
 2. ચોક્કસ અધ્યયન નીપજો
 3. પર્યાવરણની ચોક્કસતા
 4. સિદ્ધિમાપનના માપદંડોની નિશ્ચિતતા
 5. ચોક્કસ આંતરક્રિયા
- અધ્યાપન -મોડેલનું મહત્વ
 - અધ્યાપન -મોડેલનાં પાસાંઓ

અધ્યાપન મોડેલનું વર્ગીકરણ

1. સામાજિક કુળ
2. માહિતી સંસ્કરણ કુળ
3. વૈયક્તિક કુળ
4. વર્તન તંત્ર કુળ

અધ્યાપનના મોડેલ

1. આચારશાસ્ત્રીય તપાસ મોડેલ
2. જ્ઞાનાત્મક વિકાસ મોડેલ
3. સ્વનિયંત્રણ મોડેલ
4. સ્વ સંકલ્પના વિકાસ મોડેલ
5. એડવાન્સ ઓર્ગોનાઈઝર મોડેલ
6. સંકલ્પના પ્રાપ્તિ મોડેલ
7. આગમનાત્મક વિચાર મોડેલ

Unit -2.4 વિભાવના : સામાજિક વિજ્ઞાન અને વાણિજ્ય અને ભાષા શીખવાના હેતુઓ, ઉદ્દેશ્યો અને અધ્યયન નિષ્પત્તિ

માનવીની દરેક પ્રવૃત્તિ ધ્યેયલક્ષી હોય છે ધ્યેય વગરનું માનવજીવન વિચારી પણ ન શકાય. ધ્યેય વગરના શિક્ષણની પણ કલ્પના અશક્ય છે જેનો શાબ્દિક અર્થ પ્રવૃત્તિનું સાધ્ય અથવા અંતિમ લક્ષ્ય એવો થાય છે આપણે શિક્ષણની સમગ્ર પ્રક્રિયાને અંતે જે સિદ્ધ કરવા માંગીએ છીએ કે શિક્ષણનું ધ્યેય કે લક્ષ્ય છે એમ કહી શકાય.

શિક્ષણના ધ્યેયોની લાક્ષણિકતાઓ

શિક્ષણના ધ્યેયો વિશાળ હોય છે .લાંબા ગાળે સિદ્ધ થઈ શકે છે . ધ્યેયો કેટલેક અંશે સિદ્ધ થાય છે . ધ્યેયોના સંદર્ભમાં વિવિધ વિષયોના શિક્ષણના સામાન્ય હેતુઓ નક્કી થાય છે . ધ્યેયના સંદર્ભમાં સામાન્ય હેતુ અને સામાન્ય હેતુઓના સંદર્ભમાં વર્ગ શિક્ષણના વિશિષ્ટ હેતુઓ નક્કી થાય છે . ધ્યેયના સંદર્ભમાં શિક્ષણની સમગ્ર પ્રક્રિયા ઘડવામાં આવે છે .શિક્ષણના ધ્યેયો શિક્ષણની પ્રક્રિયાના બધા પાસાઓને સ્પર્શતી બાબત છે

શિક્ષણના હેતુઓ

સામાન્ય હેતુઓને ત્રણ ક્ષેત્રોમાં વર્ગીકરણ કરવામાં આવે છે

1. જ્ઞાનાત્મક ક્ષેત્ર: જ્ઞાન ,સમજ, ઉપયોજન
2. ભાવાત્મક ક્ષેત્ર :શક્તિઓ, રસ-રુચિનો વિકાસ, મૂલ્યોનો વિકાસ
3. ક્રિયાત્મક ક્ષેત્ર: વિવિધ કૌશલ્યોની પદ્ધતિસરની કેળવણીના હેતુઓ

- * અધ્યયન નિષ્પત્તિ
- માનવ સમજની ખીલવણી કરે.
- રાષ્ટ્રીય એકતા અને અખંડિતતા વિકસે.
- આંતરરાષ્ટ્રીય સમજ વિકસે.
- ઉત્તમ નાગરિકતા વિકસે.
- રાષ્ટ્રીય અર્થતંત્રનો વિકાસ થાય.
- માનસિક ઘડતર થાય.
- સામાજિક ચારિત્ર્યનું નિર્માણ થાય.
- વ્યવહારિક ઉપયોગીતા વિકસે.
- વિદ્યાર્થીઓ રસ -રુચિ, ટેવ, વલણ, મૂલ્ય ઘડતર થાય.

- કોમર્સનો દૈનિક જીવનમાં ઉપયોગ કરતાં શીખે.
- કોમર્સનો વ્યવસાયમાં ઉપયોગ કરતાં શીખે.
- સાહિત્યમાં રસ લે.
- પાઠ્યપુસ્તકની કૃતિઓના વિચારાત્મક વિષયવસ્તુનું વિવિધ પ્રકારોનું અને વ્યાકરણ શબ્દભંડોળ જેવાં ભાષાનાં મૂળ તત્ત્વોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે.
- શ્રવણ દ્વારા અર્થગ્રહણ કરે.
- વાચન દ્વારા અર્થગ્રહણ કરે.
- વ્યાકરણની બાબતોમાં પ્રાપ્ત જ્ઞાનનું ઉપયોજન કરે.
- કથન દ્વારા અભિવ્યક્તિ કરે.
- લેખન દ્વારા અભિવ્યક્તિ કરે.
- સાહિત્યકૃતિઓનો આનંદ મેળવે.
- સાહિત્યકૃતિઓમાં રસ લે એટલે કે રસદર્શન કરે.
- રાષ્ટ્રના ઉત્થાન માટે કાર્ય કરે.